

Merkittävä teos Turun akatemian latinasta

Reijo Pitkäranta: *Lexicon neolatinum dissertationum Academiae Aboënsis (1642–1828) / Uuslatinan sanasto Turun akatemian väitöskirjoissa (1642–1828)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2018.

Aikaisemmin julkaisemansa mit-tavan *Suomen kirkkojen latinan* (2004, ks. *Tieteessä tapahtuu* 2/2005, s. 55–59) rinnalle on do-sentti Reijo Pitkäranta julkaissut toisen yhtä suuritöisen ja merkit-tävän teoksen, sanakirjan Turun akatemian väitöskirjoissa esiin-tyvistä uudemmista latinan sa-noista. Voi vain aavistella, millai-nen työmäärä on kulunut tällaisen useiden eri tieteenalojen erikois-sanastoa sisältävän sanakirjan laa-timiseen ja millaista laajaa oppi-neisuutta se on edellyttänyt.

Humanistisen ja teologisen sanaston ohella mukana on run-saasti esimerkiksi kasvitieteellistä, eläintieteellistä ja lääketieteellistä sekä kemian, geologian ja astro-nomian sanastoa. Kaikkiaan teok-sessa on hieman yli 6 000 sanaa, joista noin 5 500 on aiemmissa sanakirjoissa ennen esiintymättö-miä. Aiheellisesti – ja samalla vaa-timattomasti – tekijä toteaa, että sanakirjasta voitaisiin käyttää ni-mitystä *Addenda lexicis Latinis / Lisäyksiä latinan sanakirjoihin*. Kyse ei ole vain latinan sanakir-joista. Tekijä on nimittäin huo-mauttanut, että *The Oxford English Dictionary* on etymologisissa selityksissään varustanut tähdellä (*) aiemmin dokumentoimattomat latinan sanat. Nyt tuo merkki voi-

daan poistaa yli 20 sanan kohdal-la, koska ne esiintyvät Turun aka-temian dissertaatioissa.

Sanakirjassa on yksittäisten sa-nojen kohdalla esitetty selitys la-tinaksi, suomennos ja esimerkki tai kaksi sanan esiintymisestä väi-töskirjoissa. Lisäksi on ilmoitettu mahdollinen kreikkalainen kanta-sana. Pitkäranta ei ole tyytynyt an-tamaan käännöksinä niin sanottu-ja sivistyssanoja, vaan on esittänyt myös suomenkielisen selityksen (esimerkiksi *eudaemonologia* on paitsi 'eudaimonismi' myös 'onnen merkitystä korostava oppisuunta', *probabilismus* puolestaan on 'to-dennäköisesti päteviin perusteisiin nojaava katsomus'). Sanakirjalla luulisi olevan käyttöä myös ruotsa-laisten oppihistorioitsijoiden kes-kuudessa. Siltä kannalta voi valit-taa, ettei sanojen ruotsinnoksia ole otettu mukaan, mutta latinankieli-nen selitys tehnee merkityksen kui-tenkin asiantuntijalle selväksi.

Pitkärannan sanakirjaan on si-sällytetty sellaiset sanat, jotka ei-vät esiinny tavallisissa klassisen latinan sanakirjoissa ja jotka siis ovat uudempaa perua. Sanakirjan perusteella voidaankin tehdä hel-posti kiinnostavia havaintoja lati-nan kielen kehityksestä uudella ajalla. On merkillepantavaa, että latina kehittyi edelleen ja vasta-si uuden, etenkin luonnontieteelli-sen tutkimuksen haasteisiin uutta sanastoa kehittämällä, vaikka se pitemmän päälle ei pystynytään kilpailemaan uusien kielten kans-sa. Tieteellistä sanastoa kehitettiin etenkin kreikan kielen pohjalta, kreikkalaisia sanoja latinalaista-malla. Näin on menetelty silloin-kin, kun käytettävissä olisi ollut omakielinenkin ilmaisu. Esimerkik-si itsemurhaa merkitsevien *mors voluntaria* (vrt. saksan *Freitod*) ja *suicidium* -sanojen (vrt. engl. *sui-cide*) rinnalla on sana *autochiria* (kreik. *autos*, 'itse' ja *kheir*, 'käsi'). Toinen silmiinpistävä tapa oli muo-dostaa yhdyssanoja käyttäen sel-laisia yhdyssanatyyppejä, joita klassisessa latinassa ei ollut. Niitä ovat esimerkiksi *insecto-testa-ceotheologia*, 'hyönteis- ja äyriäis-

teologia' ja erilaisia värvivahteita merkitsevät sanat kuten *rufo-testaceus*, 'tiilenpunainen' tai *rufescenti-brunus*, 'punertavan ruskea'. Paljon löytyy myös diminiivimuodosteita, kuten pyöreeä merkitsevän *teres*-sanan johdannainen *teretiusculus*, 'jonkin verran (pitkän) pyöreeä' (ehkä yksinkertaisempi suomennos olisi 'soikeahko').

Nykyään tutkittavien tieteiden ohella sanakirjassa mainitaan useita varsin erikoisilta tuntuvia tieteitä ja oppeja, kuten *visitia*, 'väärinryden voimaa torjuva tiede' (sana perustuu etymologisointiin *vis-* ja *iustitia*-sanojen pohjalta). Etenkin teologian alalta on luettelua useita erityistieteitä, suuntauksia ja oppeja tai niiden kannattajia, kuten *modalismus*, 'harhaoppi, joka piti Kristusta Jumalan ilmenemismuotona', *hierobotanica*, 'oppi Raamatun kasveista' tai *phthartolatra*, 'Kristuksen ruumiin turmeltumisopin kannattaja'. Bibliometria ei Turun akatemiassa ollut käytössä, mutta tunnettiin kylläkin *psychometria*, 'sielua koskevien ilmiöiden mittausta'. Skolastisesta perinteestä muistuttavat sellaiset sanat, kuten *allicubietas*, 'jossakin oleminen', ja *aliunditas*, 'muualta oleminen'.

Mukana on useita ennustamisen muotoja, kuten *belomantia*, 'nuolista ennustaminen'. *Dactylomantia* on saanut latinalaisen selityksen *divinatio ex anulo* eli 'sormuksesta ennustaminen'. Käännös on oikea, joskin termi itsessään on erikoinen, koska kreikan sana *daktylos* ei tarkoita sormusta vaan sormea. Huvittavimpia tutkimuksen alueita on *aglossotomographia*, 'kieltä vailla olevan suun kuvaus'. Sanakirja myös opettaa, että sanalla *anaesthesia* on paitsi merkitys 'tunnottomuus', myös merkitys 'lapsellinen miellettömyys'. Samoin käy ilmi, että sanan *humorista* merkitys ei ole 'humoristi' vaan 'humoraalipatologian kannattaja' eikä *florista* ole 'floristi' vaan 'kasvitieteilijä'. *Liquorista* on puolestaan henkilö, joka on 'välipitämätön siitä, mitä juomaa ehtoollisen nauttimiseen käytetään', kun taas *ubiquitista* on 'Kris-

tuksen ruumiin kaikkiallisuutta koskevan opin kannattaja'. Myös vääriä tai näennäisiä asioita luettelaa: pseudo-alkuisia sanoja mukana on nelisenkymmentä.

Yliopistoterminologian osalta voidaan mainita sellaiset harvinaisemmat sanat kuten *academiarcha*, 'yliopiston professori', *ruspator*, 'tutkija', ja *acroaterium*, 'luentosali' (vrt. kreikan *akroama*, kuunteluesitys) tavallimpien *professor*, *investigator* ja *auditorium* -sanojen asemesta. Löytyy sellainenkin tieteenharjoittaja kuin *corollista*, 'kasvien luokittelija teriön perusteella'. Yliopisto- ja kouluomaailmaan liittyvät myös sanat *doctcellus*, 'halpa-arvoinen oppinut', ja *magisterulus*, 'eräänlainen opettaja'. *Charlataneria*-sanana, 'toisten petkuttaminen oman edun vuoksi', kohdalla on mainittu J. B. Menckeniuksen klassinen teos *De charlataneria eruditorum* ('Oppineiden harjoittamasta petkuttuksesta'). *Zeteticus* on 'tutkimusintoinen', 'skeptikko'. Uudistushaluttomuudesta kertoo puolestaan verbin *novaturire*, 'olla uudistushaluinen', kohdalla annettu esimerkki: *venefica talium novaturientium ficta argumenta* ('myrkyllisiä sellaisten uudistushaluisten keksityt argumentit').

Latinan käyttäjät joutuivat myös luomaan vastineita uusille ammattinimikkeille ja arvonimille. Sanakirjasta löytyvät esimerkiksi sellaiset termit kuten *bancocommissarius*, 'pankinjohtaja' ja *bankruptor*, 'vararikon tekijä' (vrt. engl. *bankrupt*, 'vararikoinen', ja suomen *pankrotti*, 'vararikko'), *vicechiliarcus*, 'everstiluutnantti', *subconductor*, 'aliurakoitsija', *dendrarcha*, 'metsänhoitaja' ja *pagimagister*, 'nimismies'. *Vicecubicularius*-sanalle annettu merkitys 'hovimies' vaikuttaa liian yleiseltä; kyseessä on ollut jokin spesifimpi tehtävä ja asema hovissa, 'varakamariherra', 'kamaripalvelijoiden varaesimies', Ruotsin yhteydessä myös hovi- tai kamarijunkkari.

Väitöskirjoissa esiintyviä erisnimiä ei joitain mytologisia nimiä lukuun ottamatta ole otettu mukaan.

Kuitenkin mukana on henkilönnimistä johdettuja adjektiveja. Kyseessä ovat oppihistoriasta tutut nimet, joiden runsaus jo itsessään osoittaa, miten Turun akatemiassa seurattiin aikansa tieteellisiä virtauksia ja tunnettiin johtavien eurooppalaisten ajattelijoiden ja tiedemiesten teoksia.

On myös ymmärrettävää, että Turun akatemian väitöskirjoissa on paljon sanastoa, joka liittyy Pohjoismaiden historiaan ja vanhaan kirjallisuuteen. Esimerkkinä mainittakoon vain sana *pulchricomus*, 'kaunotukka', jota on käytetty puhuttaessa Norjan kuninkaasta Harald Kaunotukasta. Sanojen käyttöä valaisevien, väitöskirjoista poimittujen latinakielisten tekstinäytteiden yhteydessä on myös muutamia viehättäviä suomenkielisiä fraaseja.

Sanakirjassa on lukuisia nimiä eri lintujen ääntelylle, kuten joutsenten ääntely *drensatio* tai hanhen ääntely *gingritio*. Erityisen runsaasti on sanoja, jotka kuvaavat erilaisia puiden ja kasvien lehtien muotoja, kuten *lyrato-runcinatus*, 'lyyramainen ja taakäänteisesti hammaslaitainen'. Erikoistermejä eri aloilta ovat myös *blestrismus*, 'ahdistuneisuus, johon liittyy heittelehtiminen', *catamidiatio*, 'julkinen jalkapuuran gaistus', *strigeportium*, 'noitien lento ilmassa', *organopoeetia*, 'apuvälineiden valmistustaito' ja *dorophagia*, 'lahjusten innokas vastaanottaminen' (vrt. kreik. *dōron*, 'lahja', ja *phagein*, 'syödä', 'ahmia') sekä vastaava tekijännimi *dorophagus*. Maaseutuun liittyen sanakirja antaa muiden muassa sanat *agronomia*, 'maanviljelystiede', *riticultura*, 'maaseutukulttuuri', ja *subrusticitas*, 'hieman maalaismainen tapa'.

Mukana on myös sana *exoticotamium*, 'ulkomaisten aarteiden säilytyspaikka'. Vastaavasti sanakirjassa on kaikenlaista tavalla tai toisella eksoottiseksi ja vieraaksi katsottua tarkoittavia sanoja.

Sanakirja on kauttaaltaan huolellista ja tarkkaa työtä. Vain joitain pienempiä huomautuksia voi-

daan tehdä. *Proprinceps*-sanan, 'vararuhtinas', voisi kääntää mieluummin 'sijaishallitsijaksi', 'regentiksi'. *Cryptopapismus*-sanan käännös 'salapaavius' saattaa olla hieman harhaanjohtava; latinalaisen selityksen mukaan kyseessä on *favor papae claudestinus*, siis salainen paavin kannattaminen, suosiminen. Hakusanan *Nordensköldianus* käännös '(A. E.) Nordenskiöldiä koskeva' viittaa väärään henkilöön. Koska sana esiintyy vuonna 1795 julkaistussa väitöskirjassa, kyseessä ei voi olla vuonna 1832 syntynyt tunnettu A. E. Nordenskiöld. Sana viitannee yleensä Nordenskiöld-sukuun.

Kirjassa on myös sanakirjan kokoamisessa käytettyjen latinan ja kreikan sanakirjojen sekä eräiden muiden lähteiden luettelo, jossa mainitaan kaksi suomalaista keskiajan latinaa käsittelevää sanakirjaa, Magnus Hammarströmin *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder* (1925) ja Reino Hakamiehen *Glossarium Latinitatis medii aevii Finlandicae* (1958). Mukaan olisi toivonut myös eri tieteenalojen, kuten lääketieteen ja kasvitieteen, sanakirjoja ja sanastoja, joita ilmeisesti on jouduttu ahkerasti käyttämään. Sivistyssanojen etymologiasta kiinnostuneiden kannattaa Pitkärannan sanakirjan rinnalla lukea Kalevi Koukkusen *Vierassanojen etymologista sanakirjaa* (1990).

Pitkärannan sanakirja on kaiken kaikkiaan erittäin merkittävä lisä olemassa oleviin uudemman ajan latinan sanakirjoihin kansainvälisestikin katsottuna samalla kun se on tärkeä rinnakkaisteos Jorma Vallinkosken Turun akatemian väitöskirjojen luettelolle. Se on myös osoitus suomalaisten latinistien jatkuvasti lisääntyneestä kiinnostuksesta uudemman ajan latinaa kohtaan. Oppihistorian tutkijoiden ohella Pitkärannan sanakirjasta on varmasti iloa kaikille latinan harrastajille.

H. K. RIIKONEN

Kirjoittaja on professori (emeritus).